

Աննա ԴԱՎԹՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան
8723anna@mail.ru

«ՀՐԱՇՔ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ Գ.Գ.ՄԱՐԿԵՍԻ ՈՒՇ ՇՐՋԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Հոդվածում քննվում են «հրաշք» հասկացության փոխակերպումը և դրա գործառույթը Գ.Գ.Մարկեսի ուշ շրջանի ստեղծագործություններում՝ «Տասներկու պատմվածք-ուխտավորներ» ժողովածուում և «Սիրո և այլ դեմոնների մասին» վեպում: Այստեղ տեղի է ունենում «շարադրանքի սուբյեկտիվացում», երբ արտաքին օբյեկտիվ իրողությունները, «անցկացվելով» հեղինակային աշխարհընկալման ուսանյակի միջով, արտահայտվում են նրա հերոսների կողմից:

Հրաշքի պոետիկայի փոփոխությունները գրողի նշված գործերում բնորոշում են նոր ուղղվածությունը գրողի աշխարհընկալման մեջ: Դրա հետ մեկտեղ դրանք բացահայտում են մոգական ռեալիզմի հետագա զարգացման դինամիկան և օգնում ընկալելու նորագույն շրջանի լատինամերիկյան արձակի տիպաբանությունը:

Բանալի բառեր. Գ.Գ.Մարկես, հրաշք, պոետիկա, ուշ շրջան, միֆական, լատինամերիկյան, մոգական ռեալիզմ, խորհրդանիշ, մոտիվ

Կոլումբիացի մեծ գրող Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը (1927-2014) լատինամերիկյան նոր վեպի ստեղծողներից է, որը հսկայական ազդեցություն է գործել ոչ միայն Լատինական Ամերիկայի, այլև համաշխարհային գրական ավանդույթի վրա: Իր լավագույն գործերում գրողը վերստեղծել է այդ աշխարհամասի վառ ու բազմաչափ պատկերը: Լատինամերիկյան վեպի բուռն վերելքը մոգական ռեալիզմի և դրա զարգացման խնդիրների խոր ուսումնասիրության անհրաժեշտություն ստեղծեց:

Գ. Մարկեսի 1960-80-ական թվականների ստեղծագործությունների մասին գրվել են բազմաթիվ մենագրություններ, հոդվածներ, գրքեր, սակայն գրողի ուշ շրջանի գործերը՝ «Տասներկու պատմվածք-ուխտավորներ» (Doce cuentos peregrinos, 1992) ժողովածուն, «Սիրո և այլ դեմոնների մասին» (Del amor y otros demonios, 1994) վեպը չեն արժանացել հատուկ ուշադրության: Մինչդեռ այս ստեղծագործությունները չեն զիջում գրողի դասական գործերին ո՛չ իրենց գաղափարական խորությամբ, ո՛չ էլ իրենց գեղարվեստական արժանիքներով:

Այս արձակ գործերում որոշ չափով տեղ են գտել ոչ միայն մոգական ռեալիզմին բնորոշ գծերը, այլև Գ.Մարկեսի նախորդ վեպերին ու պատմվածքներին բնորոշ խորհրդավորի և հրաշքի տարրը: Մեր հողվածում փորձ է արվում քննել «հրաշք» հասկացության էվոյուցիան գրողի ստեղծագործություններում և դրա գործառույթը հեղինակի ուշ շրջանի նշված գործերում: Հրաշքի տեղն ու դերը Գ.Մարկեսի գեղարվեստական համակարգում ավելի հստակ պատկերելու համար անհրաժեշտ է ներկայացնել այն իր ամբողջության մեջ, իր բոլոր դրսևորումներում՝ «մոգական» (lo mágico), «բուն հրաշքի» (el milagro) և «հրաշալիի» (lo maravilloso):

Հրաշքի պոետիկայի փոփոխությունները գրողի ուշ շրջանի ստեղծագործություններում միևնույն ժամանակ բնորոշում են նոր ուղղվածությունը նրա աշխարհընկալման մեջ: Այդ փոփոխությունները ուղղակի կերպով ազդում են Գ.Մարկեսի արձակի հիմնական մոտիվների՝ միայնության, մահվան, անսանձ տարերքի, առնակա-նության և կանացիության, բնազդային կրքերի, «յուրայինների» և «օտարների» հակադրության, ինչպես նաև միջակերպարների՝ որպես խորհրդանիշների պատկերման վրա:

Գրողի պոետիկայում տեղի ունեցող տեղաշարժերը հնարավորություն են տալիս հետևելու նաև 1990-ականներից հետո մոգական ռեալիզմի հետագա զարգացման դինամիկան և ընկալելու նորագույն շրջանի լատինամերիկյան արձակի տիպաբանությունը:

«Տասներկու պատմվածք-ուխտավորներ» ժողովածուում և «Սիրո և այլ դեմոնների մասին» վեպում առավել ցայտուն է նկատվում այն հիմնական փոփոխությունը, որը տեղ է գտել Գ. Մարկեսի գեղարվեստական-գեղագիտական համակարգում, և որն անմիջականորեն կապված է «հրաշքի» գործառույթի հետ:

Խոսքը պատմության շարադրանքի դիտանկյան փոփոխության մասին է. եթե առաջ հեղինակը նկարագրում էր ամենը ինչ-որ պատմողի միջոցով, որը քաջատեղյակ էր իրադարձությունների ընթացքից, ապա այս գործերում արդեն գրողը ներկայացնում է իր պատմությունը հերոսների աչքերով, նրանց զգացումների, կրոնական համոզմունքների, սնահավատությունների ուսայնակի միջով: Եվ եթե նախկինում Մարկեսը ներկայացնում էր բոլոր արտաքին իրադարձությունները միայն իր հերոսների աչքերով, ապա մեզ հետաքրքրող ուշ շրջանի ստեղծագործություններում արդեն առկա է երկպլան շարադրանք. մի կողմից՝ «օբյեկտիվ» իրողությունները ներկայացվում են հեղինակային դիտանկյունից, մյուս կողմից՝ տեսնում ենք այդ նույն իրողությունները, բայց արդեն «անցկացված» ստեղծագործության հերոսների գիտակցության միջով: Այլ կերպ ասած, հեղինակը դիմում է շարադրանքի «սուբյեկտիվացման» միջոցին, ինչը ավելի մոտ է եվրոպական գրական ավանդույթին:

Գ. Մարկեսի ուշ շրջանի ստեղծագործությանը բնորոշ առանձնահատկությունն այն է, որ հեղինակը կարողանում է միահյուսել իր հերոսների կողմից աշխարհի ընկալումը՝ շրջապատող իրականության հեղինակային նկարագրության հետ: Այս գրական հնարքն էլ իր հերթին նպաստում է հրաշքի պոետիկայի փոխակերպմանը: Դա առաջին հերթին վերաբերում է «Տասներկու պատմվածք-ուխտավորներ» ժողովածուին, ուր ներառված պատմվածքները գրվել էին ավելի վաղ՝ տարբեր ժամանակներում, սակայն ժողովածուն կազմելու ժամանակ հեղինակը նորովի է խմբագրել դրանք՝ փոխելով ոչ միայն դրանց վերնագրերը, այլև կառուցվածքը և սյուժետային գծերը: Այդ փոփոխությունների մասին գրում է Մարկեսը ժողովածուի նախաբանում: Նորովի խմբագրված պատմվածքները, ինչպես նշում է անվանի գրականագետ Բել-Վիլլադան, «վկայում են հերոսների ներաշխարհի հանդեպ հեղինակի աճող ուշադրության մասին, ինչը նրան հնարավորություն է տալիս վերստեղծելու իրականությունն այնպիսին, ինչպիսին այն տեսնում են նրանք» /Bell-Villada, 2010: 145/:

Ի սկզբանե Գ.Մարկեսը այս սյուժեների հիման վրա պատրաստվում էր գրել վեպ: Սակայն ավելի ուշ նա գտավ, որ օրագրում գրանցած իր առանձին ակնարկներին ավելի մոտ է պատմվածքների ժողովածուի ձևաչափը, երբ առանձին պատմվածքները կապված չեն ընդհանուր գաղափարական կամ բովանդակային գծով, ինչը փոփոխման ու տարատեսակության լայն դաշտ էր ստեղծում:

Հեղինակի գեղարվեստական մեթոդի մեջ տեղի ունեցած լուրջ փոփոխությունների մասին է խոսում այն փաստը, որ ժողովածուի մեջ ներառված տասներկու պատմվածքներից միայն չորսում է առկա հրաշալիի և գերբնականի տարրը: Վաղ շրջանի ստեղծագործություններին բնորոշ չափազանցություններն ու գունեղ պատկերները պահպանվել են նաև այստեղ, սակայն երկրորդ պլան են մղվել մոգակականն ու հրաշալին:

Քննադատներից մեկը նշում է, որ այդ պատմվածքները գրեթե չեն պարունակում միջական տարրեր, և ավելացնում է. «Ժողովածուում մոգականը միանում է իրատեսականին, որպեսզի ամրապնդի այդ իրատեսականը, բայց ոչ հակառակը» /Dessau, 1978: 351/:

Հրաշքի պոետիկայի փոխակերպումը, որը բնորոշ էր գրողի նախորդ ստեղծագործություններին, այստեղ կատարվում է մի քանի տարբեր եղանակներով: Առաջին հերթին դա տեղի է ունենում շնորհիվ տվյալ պատմվածքների միջտեքստային բնույթի: «Տասներկու պատմվածք-ուխտավորներ»-ում առատորեն գործածված է «արտաքին» գրական նյութը. կան հղումներ այլ ժանրերի, այլ գրական ուղղությունների թափանցիկ ակնարկություններ, հուշ-անդրադարձներ: Նման համատեքստում հրաշալիի առկայությունը պարզապես անհնար է դառնում: Եթե «Հարյուր տարվա մենություն» վեպում բովանդակությունը գեր-

իշխողն էր, իսկ ձևը ստորադասված էր նրան, ապա այս ժողովածուում առաջնային տեղը հատկացվում է ձևին:

Մյուս եղանակը, որի միջոցով Գ. Մարկետը աստիճանաբար դուրս է մղում հրաշքը կամ առնվազն, նվազեցնում դրա դերը, «լրագրողական» ոճի կիրառումն է. իրական կերպով գոյություն ունեցող մարդկանց, երևույթների, իրադարձությունների հիշատակումը ստեղծագործության մեջ կործանում է հրաշալիի մթնոլորտը: Յուրաքանչյուր մանրամասնություն Եվրոպայի կյանքից հիմնավորում է դրա «ճշմարտանմանությունը». այդտեղ չէն կարող տեղ գտնել այն հրաշքները, որ պատահում են լատինամերիկացիների հետ:

«Լրագրողական ոճը» գերիշխում է անգամ այնպիսի պատմվածքներում, որոնցում անպայմանորեն առկա է գերբնականի տարրը: Այսպես, «Ես վարձվում եմ երազներ տեսնելու համար» պատմվածքում տիկին Ֆրիդան, որն օժտված է այլոց ճակատագրերը կարդալու ունակությամբ, չի ներկայանում այստեղ որպես մի արտասովոր անձ, քանի որ մշտապես հիշատակում է հերոսի հետ ունեցած իր հանդիպումների կոնկրետ ամսաթվերը, տեղերը, մանրամասնությունները: «Ապամիֆականացման» նմանատիպ դեր են կատարում իրական կերպով գոյություն ունեցող մարդկանց և դրանց հետ կապված կոնկրետ փաստերի հաճախակի հիշատակումները:

Հրաշքի պոետիկան կարծես «ամրագրված է» լատինամերիկյան մայրցամաքին և չի տարածվում Եվրոպայի վրա: «Տասներկու պատմվածք-ուխտավորներ»-ում մենք տեսնում ենք աշխարհը լատինամերիկացի հերոսների աչքերով, խորասուզվում ենք նրանց հույզերի, նրանց մտքերի մեջ:

Եվրոպական միջավայրում իրենց օտարական զգալով՝ լատինամերիկացի հերոսները ներփակվում են իրենց անհատական աշխարհում և հաճախ բացահայտ կամ ծածուկ հակամարտության մեջ մտնում շրջապատող իրականության հետ: Սրա հետ մեկտեղ պատմվածքներում մշտապես առկա է միայնության թեման: Առավել անթաքույց դա ներկայացված է «Քնած գեղեցկուհու ինքնաթիռը» պատմվածքում, որտեղ առաջին դեմքով պատմողի կողքին նստած ուղևորուհին առաջին իսկ պահից ընդհատում է հաղորդակցման որևէ հնարավորություն՝ ընդունելով քնաբեր հար:

Արտաքին երևույթների հանդեպ բացարձակ փակ լինելը ստիպում է Մարկետի հերոսներին ապրել «ներքին» միֆականացված տիրույթում. նրանք կիսով չափ ապրում են իրականության աշխարհում, կիսով չափ՝ աշխարհի իրենց ստեղծած երևակայական պատկերում: Արդյունքում ամենից հաճախ խոսքը ոչ թե հրաշքի՝ որպես այդպիսինի մասին է, այլ իրական աշխարհը երևակայականի փոխելու նրանց ունակության:

Նման իրավիճակի հետ բախվում ենք «Սիրո և այլ դեմոնների մասին» վեպում: Այս ստեղծագործության կառուցվածքը այնպիսին է, որ

այն հնարավորություն է տալիս նույն պատմությունը ներկայացնել միաժամանակ երեք տարբեր դիտանկյուններից:

Վաղ շրջանի ստեղծագործություններում Մարկեսը ձգտում էր համատեղել անհամատեղելի, միաձուլել ամենատարբեր՝ հաճախ իրար հետ կապ չունեցող հուշերը, աներևակայելի զուգորդումները: Բայց բոլոր այդ գործերում գրական խաղը չէր հասել բարդության այնպիսի աստիճանի, երբ դասական գրողը փորձարարություն է անում իր սեփական ոճի, լեզվի, առանցքային մոտիվների հետ՝ ստեղծելով մի միջտեքստային «նկարահանելուկ»:

Նախորդ ստեղծագործություններում հրաշալին ընդունվում էր որպես լատինամերիկյան գրականությանը բնորոշ բնական և անհրաժեշտ տարր, և, ինչպես նշում է կոլումբիացի հետազոտող Կոբո Բորդան, «ամենաանհավանական իրադարձությունները երբեք չէին ենթարկվում կասկածի» /Cobo Borda, 1997: 64-65/:

Իսկ ուշ շրջանի նշված ստեղծագործություններում եվրոպական գրական ավանդույթը գերիշխում է լատինամերիկյան միֆաստեղծության հանդեպ, ինչը, իհարկե, բերում է հրաշալիի և մոգականի կիրառման որակական փոփոխության: «Սիրո և այլ դեմոնների մասին» վեպում հրաշալիի ընկալումը ենթադրում է այդ ստեղծագործության ընթերցում մի քանի տարբեր մակարդակներում. Սյերվա Մարիայի պատմությունը՝ որպես հրաշագործ աղջկա վարքագրություն, վեպը՝ որպես պատմողի լրագրողական հետաքննություն: Սյերվա Մարիան և մենաստանը. իսկական հավատի և հեթանոսական պաշտամունքի դիմակայության պատմություն, ինկվիզիցիոն դատավարություն Սյերվա Մարիայի դեմ, հերոսուհու տանջանքները մենաստանում և անբացատրելի չարագուշակ իրադարձություններ, «Սիրո և այլ դեմոնների մասին» վեպը և գոթական վեպի ավանդույթները:

Մարկեսի համար միֆական մտածողությունը նույնքան ժամանակակից ու արդիական է, ինչպես և քաղաքակիրթ մտածողությունը: Այս առումով հեղինակի գլխավոր խնդիրն է եղել համադրել գիտակցությունների երկու շատ տարբեր, բայց գեղագիտորեն հավասարազոր տիպերը: Դրանք իրենց արտացոլումն են գտել «մոգական ռեալիզմի» մեջ. սա միևնույն ժամանակ և՛ ժողովրդական երևակայության ծնունդ է, և՛ օբյեկտիվ պատմական իրողությունների արտահայտություն: Այստեղ առկա են մի շարք ոճաբանական տարրեր, որոնք բնորոշում են Մարկեսի ուշ շրջանի նշված գործերի կառուցվածքային սինթեզը. մի կողմից՝ կենցաղային տարրեր, սնոտիապաշտություն, մյուս կողմից՝ առակ, միֆ, առասպել:

Միակ բանը, որ միավորում է այս ստեղծագործությունները հեղինակի «դասական» վեպերի հետ, այն է, որ գրողը, միախառնելով մոգականն ու հրաշալին իրականի, առօրյա կենցաղայինի հետ, հասնում է այն արդյունքի, որ հրաշալին նույնպես ներկայանում է որպես իրական

և միանգամայն սովորական բան: Սակայն մյուս բոլոր առումներով այդ տարբերությունը զգալի է:

Եթե նախորդ վեպերում բոլոր միահյուսված տարրերը ամբողջապես ենթարկվում էին սյուժեի ընդհանուր ընթացքին, ապա այստեղ սյուժեն ներկայանում է որպես տարբեր շերտերի դարսվածք:

Մարկեսայան մոգական ռեալիզմը այստեղ գրեթե անհետանում է, սակայն հրաշալիի կատեգորիան պահպանվում է թեև նոր տեսքով. հրաշալին և դրա հետ կապված խորհրդանիշները տեղափոխվում են ժամանակակից կենսական բախումների ոլորտ: Այս առումով շատ խորհրդավոր ու առեղծվածային է Սյերվա Մարիայի՝ երազի մեջ տեսած սեփական մահվան տեսարանը. նա հատիկ առ հատիկ ուտում է խաղողը, որը խորհրդանշում է իր կյանքը: Այս դրվագի յուրահատկությունն այն է, որ հերոսուհին կառավարում է իր երազը. նա գիտակցաբար ուտում է ամբողջ խաղողը՝ դրանով իսկ արագացնելով սեփական մահը, «փախուստ» կատարելով կյանքից:

Ամենից կարևորը, ինչը միավորում է Սյերվա Մարիային և Կատանո Դելաուրաին, ոչ թե իրենց կայն է իրական կյանքում, այլ նրանց ընդհանուր երազները (հարազատ հոգիների մոտիվը): Կատանոն երազում է փոքրիկ հերոսուհու մասին. դա է վկայում գրադարանի դրվագը, երբ Կատանոյի աչքին երևում է Սյերվա Մարիայի տեսիլքը: Սյուժետային զարգացման համար վճռական է հանդիսանում աղջկա երազը, ուր նա որոշում պետք է կայացնի՝ շարունակել ապրել, թե մահանալ: Ընտրելով մահը՝ նա «ավարտում է» վեպի գործողությունը:

Այսպիսով, գլխավոր հրաշքներն այստեղ կապված են ոչ թե արտաքին աշխարհի, ինչպես հեղինակի նախորդ գործերում, այլ հերոսների ներաշխարհի հետ: Եվ եթե «Տասներկու պատմվածք-ուխտավորներ» ժողովածուն՝ հրաշալիի պոետիկայի փոփոխության առումով, անցումային տիպի ստեղծագործություն էր, ապա «Սիրո և այլ դեմոնների մասին» վեպով ամբողջապես ավարտվում է այդ անցումը դեպի գրողի նոր պոետիկան:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Bell-Villada G.H. Gabriel García Márquez: The man and his work. Chapel Hill: The university of North Carolina Press, 2010.
2. Dessau A. Realismo mágico y nueva novela latinoamericana. Consideraciones metodológicas e históricas // *Actas del simposio internacional de estudios hispánicos*. Budapest: Akademiai Kiadó, 1978.
3. Cobo Borda J.G. Apuntes sobre literatura colombiana. Santafé de Bogotá: Ceiba Ed., 1997.

А. ДАВТЯН – Функция понятия «чудо» в поздних произведениях Г.Г. Маркеса. – Статья рассматривает трансформацию понятия «чудо» и его функцию в поздних произведениях Г.Г. Маркеса – в «Двенадцати рассказах-пелигримах» и в романе «О любви и других демонах». Здесь происходит «субъективизация повествования», когда внешние реальные события, «проходя» через призму авторского мировосприятия, выражаются посредством его героев.

Изменения в поэтике чуда в названных произведениях автора характеризуют новое направление в мировосприятии писателя. Вместе с тем они выявляют динамику дальнейшего развития магического реализма и помогают понять типологию латиноамериканской прозы новейшего периода.

Ключевые слова: Г. Г.Маркес, чудо, поэтика, поздний период, мифический, латиноамериканский, магический реализм, символ, мотив

A. DAVTYAN – The Function of the Conception “Wonder” in the Late Works of G.G. Márquez. – The paper studies the transformation of the conception “wonder” and its function in the late works of G.G. Márquez – “Twelve Pilgrim-Stories” and the novel “About Love and Other Demons”. Here occurs the “subjectivization of the narration”, when the outward real developments, “passing” through the prism of the author’s world-perception, are expressed by his heroes.

The alterations of the poetics of wonder in the above-mentioned works of the author characterize the new trend in his world-perception. At the same time they reveal the dynamics of the subsequent development of magic realism and help to percept the typology of Latin-American prose of the newest period.

Key words: G. G.Marquez, wonder, poetics, late period, mythic, Latin-American, magic realism, symbol, motif